

THE ROLE OF THE SECONDARY NOMINATION IN UPDATING THE UKRAINIAN LEXICON

Abstract. Introduction. A secondary nomination certifies possibility of the language to satisfy the new cognitive and communicative necessities of association due to the internal resources. Semantic neologisms are concentrated round one word; their feature is active development of values already of well-known words.

Purpose – to analyze the tendencies of existence of secondary nomination and communicative spheres of it use.

Methods. According to research material in the scientific studies, the following methods are used: descriptive (linguistic techniques of observation and generalization), the method of component analysis (including analysis of dictionary definitions) and the method of contextual analysis.

Main results of the research. In the article on material of innovations the factors of forming and tendency of existence of secondary nomination are considered in modern Ukrainian, it is analyzed semantic types, and also communicative sphere of it use. Separate attention is turned on the playing mechanism of secondary nomination of military sphere of present time, that in cognitive and language consciousness of modern Ukrainian is caused by substantial changes in life of Ukrainian society, and on the nominations engrained in Ukrainian language soil, or those that are the consequence of development of semantics of specific words or already mastered borrowing. It is found out, that mostly the secondary nominations of period of ATO function in military jargon, colloquial broadcasting.

Originality. The analysis of semantic processes active in social and political vocabulary associated with changes in the Ukrainian society from 2014 to the present, described secondary nomination in the dynamic aspect of the material of Ukrainian mass media in the 21st century.

Conclusion. Application of secondary nomination testifies to aspiring of speakers to updating of expressive facilities, which comports with their structural principle of walking away from a stamp. The playing mechanism of secondary nomination is a characteristic for the colloquial broadcasting and jargon creates the special familiarity both to the object of broadcasting and to the interlocutor. Bright expressiveness of such nominations is provided by their non-standardness, unexpectedness and originality of manner and matter.

Key words: language practice, lexicon, secondary nomination, innovation, semantics.

Надійшла до редакції 09.11.17

Прийнято до друку 16.11.17

УДК 801.8+392.91:94 (100) «05/...»

ДЗИРА Іван Ярославович,
кандидат філологічних наук,
доктор історичних наук, професор;
професор кафедри професійної освіти в
сфері технологій та дизайну Київського
національного університету технологій та
дизайну
e-mail: dzyraivan@ukr.net

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ В РЕЄСТРІ ВІЙСЬКА ЗАПОРІЗЬКОГО НИЗОВОГО 1756 РОКУ

У статті на матеріалі Реєстру Війська Запорізького Низового 1756 р. проаналізовано особливості ідентифікації особи в середовищі запорізького козацтва середини XVIII ст. Автор дослідив різновиди, типи й моделі офіційних іменувань, частоту їх уживання, а також визначив основні тенденції використання офіційних іменувань у діловодстві Запорізької Січі. Установлено, що на середину XVIII ст. на Запоріжжі ще не діяли загальноприйняті правила ідентифікації особи, хоча в пам'ятці чітко простежено тенденцію до витіснення двочленними власне антропонімічними іменуваннями всіх інших типів і моделей. Конкретним свідченням антропонімічної уніфікації є, зокрема, різке зменшення порівняно з попереднім століттям

чисельності одночленних власне антропонімійних іменувань, а також антропонімійно-апелятивних іменувань, які в пам'ятці становлять відповідно 0,13% і 0,82%. Окрім того, під впливом юридичної практики зі сторінок реєстру за єдиним винятком зникли власне апелятивні іменування. Прикметною ознакою антропонімійної системи запорозького козацтва XVIII століття є домінування серед двочленних власне антропонімійних іменувань на зразок ім'я носія + прізвисько, що було зумовлене особливостями виникнення й функціонування прізвищевих назв на Запоріжжі.

Ключові слова: антропонім, ідентифікація особи, прізвищева назва, реєстр.

Постановка проблеми. Комплексне вивчення антропонімікону запорозького козацтва XVIII ст. неможливе без належного опрацювання питань розвитку та функціонування системи адміністративного й побутового означування особи на Запоріжжі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом проблема ідентифікації особи в писемних пам'ятках на завершальному етапі розвитку староукраїнської мови неодноразово привертала увагу мовознавців, свідченням чого є ґрунтовні праці С. Медвідь-Пахомової, М. Худаша тощо [7; 12]. Однак більшість ономастів, які поширюють хронологічні межі своїх студій на XVIII ст., як правило, не використовували надзвичайно цінне джерело антропонімійного матеріалу – Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 р. (далі РВЗН – І. Д.). У цьому відношенні вигідно вирізняється кандидатська дисертація І. І. Ільченко, яка залучала матеріали вищезазначеної пам'ятки для різних зіставлень під час дослідження історичної антропонімії Нижньої Наддніпряни, зокрема й еволюції способів і засобів іменування людей [5].

Мета статті. У пропонованій статті будуть розглянуті особливості ідентифікації особи в середовищі запорозького козацтва середини XVIII ст. Автор поставив завдання дослідити різновиди, типи й моделі офіційних іменувань, частоту їх уживання, а також визначити основні тенденції їх використання в діловодстві Запорозької Січі. Об'єктом дослідження є зафіксовані в офіційному джерелі особові імена та прізвищеві назви. Для досягнення поставленої мети застосовано синхронно-описовий, порівняльно-зіставний методи, а також прийом статистичного аналізу.

Джерелом фактичного матеріалу послужив укладений 1756 р. Реєстр Війська Запорозького Низового й додані до нього реєстри, відомості та списки козаків, котрі прибули на Запоріжжя в 1754–1756 рр. і не були вписані до січового реєстру. Окрім політичних мотивів, поява цього комплексу документів була викликана потребою виконати повноцінне нарахування призначеного Війську Запорозькому грошового й матеріального забезпечення та скасувати митний податок на товари, що ввозили в Запоріжжя й вивозили звідти. РВЗН складається зі списків 38 окремих куренів і містить 13085, а разом із поданими відомостями про новоприбулих – 13844 найменування запорожців. Вибір саме цієї пам'ятки зумовлений масштабною концентрацією особових назв, точністю фіксації та широтою охопленої території.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на розроблені відомим ономастом М. Худашем класифікаційні схеми, використані в РВЗН способи офіційних іменувань можна поділити на такі різновиди: а) власне антропонімійні іменування; б) мішані, або антропонімійно-апелятивні іменування; в) апелятивні іменування.

Випадків ідентифікації особи за допомогою одночленних власне антропонімійних іменувань у реєстрі всього 18 (0,13% від загальної кількості). Для одночленного означення особи майже завжди використовували повністю адаптовані українською мовою форми церковно-християнських імен: *Вакула, Логвинь, Миронь, Онъстратъ, Хома* тощо. До цієї підгрупи слід зарахувати й слов'янське автохтонне ім'я *Владимєр*, котре на час складання документа давно вже належало до церковно-календарних і втратило свій язичницький характер. Індивідуальне чи родове прізвисько представлене єдиним прикладом – *Драбина*. Очевидно, канцелярист не знав або не міг пригадати імені козака Івонівського куреня, через що спеціально залишив місце для запису імені. Загалом, аналізуючи місце

іменувань такого типу в РВЗН, потрібно спиратися на висновки М. Худаша, котрий розглядав їх «не як свідчення існування або залишків на Україні одночленної антропонімійної системи, а як результат офіційно-адміністративної неунормованості особових назв, як результат дії звичасвої практики» [12, с. 113].

Абсолютну перевагу над усіма іншими способами ідентифікації особи в пам'ятці мають двочленні власне антропонімійні іменування, що охоплюють 98,6% від загальної кількості зареєстрованих. На першому місці в них зазвичай стоїть церковно-християнське ім'я, а на другому – компонент, що несе додаткову інформацію про денотата. На переконання М. Худаша, «модель цього іменування – це специфічно антропонімичне, екстралінгвістичне явище, що впливає із самої специфіки, природи мови, що витворилася в глибокій доісторичній давнині й збереглася до наших часів у всіх слов'янських мовах» [12, с. 117]. Правда, на сторінках РВЗН трапляються 9 випадків із постпозицією особового імені стосовно прізвищевої назви, що жодним чином не змінює функції обох компонентів у складі антропонімоформули. Окрім того, у документах двічі фіксуємо двочленні власне антропонімійні іменування без особового імені: *Дѣдъ Крамарь* і *Цѣль Безіменній*. Інколи укладачі деяких курінних реєстрів записують одне під одним об'єднані фігурною дужкою імена родичів, а спільну прізвищеву назву вживають у множині.

Прикметною ознакою антропонімікону запорозького козацтва XVIII ст. є домінування серед двочленних власне антропонімійних іменувань на зразок *ім'я носія + прізвисько*, що було зумовлене особливостями виникнення й функціонування прізвищевих назв на Запоріжжі. Якщо в основу класифікації покласти лексико-семантичну специфіку другого компонента, то іменування вищезазначеного типу можна поділити на такі різновиди: а) іменування, другі члени яких вказують на особливості зовнішнього вигляду носіїв (*Харко Безпальйй, Яцко Бѣлій, Лаврѣнь Горбѣ, Тимош Кривий, Васил Шулга* тощо); б) іменування, другі члени яких вказують на психічні властивості людини, зокрема її вдачу, характер, розумові здібності, мову й под. (*Гарасимъ Баглай, Хома Лѣнвий, Іванъ Мовчанъ, Петро Моторній, Семень Скалозубъ* тощо); в) іменування, другі члени яких відображають номенклатуру тваринного й рослинного світу (*Тарасъ Баранъ, Грицко Блоха, Іванъ Гречка, Федиръ Гусакъ, Марко Карасъ* тощо); г) іменування, другі члени яких утворені від назв продуктів харчування, страв і напоїв (*Яцко Борицькѣ, Степанъ Брага, Даныло Бубликѣ, Іванъ Кулѣшиъ, Остапъ Сало* тощо); д) іменування, другі члени яких пов'язані з предметами й поняттями тогочасного побуту (*Іванъ Бочка, Самойло Кочерга, Гаврило Макогѣнь, Остапъ Таран, Артѣмъ Торбина* тощо).

Другий за обсягом тип (2676 носіїв, 19,33% від загальної кількості) становлять іменування, які, на думку М. Худаша, навіть ще в XVIII ст. могли мати апелятивне значення. Дослідник зараховує їх до власне антропонімійних, а не до антропонімійно-апелятивних «лише умовно, в першу чергу, за ознакою стійкості моделі, лексичних засобів іменування, у ряді випадків ще й експресивності других членів, а сумарно – на підставі їхньої антропонімійної потенції» [12, с. 130]. У межах другого типу найвищий ступінь уживаності (1435 носіїв, 10,37% від загальної кількості) належить «прозваніям» за назвою професії, ремесла чи заняття означуваної особи (*Маѣимъ Кравецъ, Лаврѣнь Рѣзныкъ, Іванъ Чабанъ, Лаврѣнь Чумаць, Степанъ Шаповал* тощо). У цьому різновиді наявні іменування, у яких у ролі другого компонента вжито професійне прізвисько-комполит: *Василь Богомазь, Кирикъ Кишкодіоръ, Каленикъ Козорѣзь, Ілко Коноваль, Василь Подкуйкошка* тощо). Існує велика ймовірність того, що поява таких «прозваній», як *Коломієць* (3 носіїв), *Габелок* (2 носії) та *Стрижакъ* (9 носіїв) також була викликана торгівлею, ремеслом та військовою службою. «Словар» Б. Грінченка вміщує слово *коломієць* зі значеннями «житель Коломийського округу», «добывающий соль» [2, с. 807], а слово *стрижак* – зі значенням «годовальй лошонок, у которого стригут гриву» і «название солдат из-за коротко остриженной головы» [2, с. 1830]. У Й. Дзендзелівського одним із значень лексеми *габелок* є «кушнір, майстер обробки шкур» [4, с. 156]. 860 разів (6,2% від

загальної кількості) у РВЗН трапляються «прозванія», утворені від назв населених пунктів або місцевостей (*Іванъ Змѣвский, Степанъ Кобеляцкий, Грицко Краснокуцкий, Омелко Кубанецъ, Федор Нѣжинецъ* та ін.); 351 раз – від етнонімів (*Гордѣй Волошинъ, Иванъ Грекъ, Василь Латись, Назаръ Лях, Кирикъ Швединъ* та ін.). Окрім того, 30 запорожців мали іменування, що вказували на обставини їх появи в новому колективі (*Кондратъ Заволока, Иванъ Наида, Хвеско Новакъ, Иванъ Новосѣлка, Якимъ Приблуда* тощо).

Значний відсоток іменувань представлений типом *ім'я носія + патронім, ім'я носія + ім'я батька чи іншого предка іменованого*, у якому переважають «прозванія» з патронімічним формантом **-енко** (799 прикладів, 5,77% від загальної кількості): *Кузма Кириченко, Иванъ Мотузенко, Семенъ Сердюченко, Василь Павленко, Дмитро Рѣзниченко* тощо. Уживання в курінних реєстрах іменувань на **-енко** після «прозваній» осіб, від яких вони походять, дає можливість стверджувати, що патроніми виконували функції не лише факультативних прізвиськ і прізвищевих назв, а й імен по батькові (пор.: *Андрѣи Топчѣй, Карпо Топчѣенко, Иванъ Топчѣенко, Кузма Топчѣенко; Федор Тхѣръ, Данило Тхоренко* і под.). Прізвищеві назви з суфіксами **-ович / -евич** (61 приклад) (*Данило Домонтовичъ, Якимъ Игнатовичъ, Федор Марковичъ, Антон Поповичъ, Гарасимъ Станкевичъ* тощо) та **-ук / -юк** (22 приклади) (*Ничипор Костюкъ, Захарко Клѣцукъ, Якимъ Пирюкъ, Климъ Шерстюкъ, Дмитро Телюкъ* тощо) перебувають на периферії антропосистеми РВЗН. Суфікси **-ич, -ак / -як і -чук** містять вказівку на походження по батькові винятково рідко (відповідно 6, 13 разів і 1 раз). Наприклад: *Кузма Дробнич, Панас Хомичъ, Каленикъ Бабякъ, Иванъ Илчакъ, Иванъ Москалчукъ* тощо. Запорожці з прізвищевими назвами *Золотарчукъ* (1 особа) і *Ковалчукъ* (4 особи) могли бути не лише синами, а й учнями золотаря й коваля, тобто підмайстрами, оскільки «за допомогою похідного суфікса **-чук** тільки в українській мові утворені назви синів за ознакою професії їхніх батьків, які можуть ще означати й молодих спеціалістів» [6, с. 49]. «Прозваніє» козака Уманського куреня Степана Бабица могло бути утворене як від прізвиська його батька за допомогою суфікса **-ич**, так і від апелятива *бабич*, який означає «те саме, що бабій» [10, с. 76].

137 разів до власного імені як другий компонент додано ім'я батька чи іншого предка носія. Природно, що найчастіше тут маємо справу з пристосованими до української фонетичної та морфологічної систем церковно-календарними іменами, які вживають в повній, скороченій, зменшено-пестливій, згрубілій та гіпокористичній формах: *Климъ Гавришъ, Корнѣй Зѣнецъ, Ілко Ілляшъ, Иванъ Курпѣянъ, Грицко Махно, Яковъ Матюха, Павло Павля, Федоръ Павлечка, Петро Петруша, Федоръ Феданъ, Иванъ Федко, Матѣй Штєпура* та ін. Значно рідше другим ідентифікаційним елементом є давні слов'янські антропоніми. Наприклад, у двох випадках до церковно-календарного імені додано давнє слов'янське ім'я-комплімент *Богданъ*. Існує велика ймовірність того, що в прізвищевих назвах *Сулима* (1 носій), *Стоянъ* (2 носії), *Святашъ* (2 носії), *Собко* (1 носій) та *Богущъ* (1 носій) законсервовані давні слов'янські імена відкомпліментного походження. Найімовірніше, зв'язок із праслов'янською антропонімною спадщиною зберігають також ті запорозькі прізвиська, в основі яких відображено ставлення батьків до новонародженого: *Жаданъ* (6 носіїв), *Жадко* (2 носії) й *Нечай* (3 носії).

Кількість іншомовних особових імен (звичайно тюркських) у функції другого розрізнявального компонента є мінімальною (24 приклади): *Иванъ Гасанъ, Їско Магметъ, Омелко Обдула, Карпо Смаїль, Антонъ Шлома* тощо. Як припускають упорядники видання РВЗН, у таких випадках «рідне ім'я для іноземців могло залишатись як прізвищева назва» [1, с. 20]. Для нас переконливішою є позиція Р. Осташа, котрий вважає, що частина «подібних антропонімів могла вживатись і як... індивідуальні або родові прізвиська представників тюркських етносів, і як індивідуальні прізвиська корінного населення, переходячи пізніше в родові прізвиська нащадків іменованого» [9, с. 128]. До того ж, деякі «прозванія», що, на перший погляд, нібито відображають міжмовні контакти, мають апелятивні відповідники в українській мові. Наприклад, у РВЗН 11 разів трапляється антрополексема *Мамай* (пор. у Б. Грінченка: *мамай* «каменная статуя в

стеги» [2, с. 939]), й 4 рази – *Лейба* (пор. у Й. Дзензелівського: *лейба* «ледащо», «ледар», «неповоротка, ледача людина» [4, с. 171]).

Іменувань на зразок *ім'я носія + посесивна чоловіча власна назва* в РВЗН обмалює (0,82% від загальної кількості). Вони характеризують відношення носія до якогось родича (переважно батька) або вказують на його залежність від іншої особи. Серед назвотворчих формантів тут переважає суфікс **-ов**, що разом із варіантною формою **-ев** представлений 70 прикладами: *Карпъ Григорієвъ, Антонъ Лотышевъ, Павло Кириловъ, Давидъ Поповъ, Федор Самойловъ* та ін. Сюди ж зараховуємо й іменування *Назаръ Москалювъ* із суфіксом **-юв**, що «відбиває подовження суфіксального **-е-** в закритому складі» [3, с. 122]. Вивчення контексту свідчить, що вибір відповідних антропоформантів був викликаний, зокрема, і впливом норм тогочасного імперського діловодства. Загальновідомо, що ще з XVII ст. московські писарі передавали українські патронімічні прізвищеві назви на **-ович**, **-евич** русифікованою формою на **-ов**, **-ев**, адже згідно з указом 1627 р. іменуватися патронімом на **-ович** або **-евич** мали право лише члени Боярської думи, номінацію представників усіх інших суспільних прошарків повним іменем по батькові в офіційних паперах не допускали. Враховуючи вищезазначене, отаман Шкуринського куреня, військовий суддя Павло Кирилович занесений до реєстру як *Павло Кириловъ*, син Семена Терентенка військовий писар Андрій Семенович Терентенко фігурує в реєстрі Коренівського куреня як *Андрѣй Семеновъ*, військовий канцелярист Нестер Гаврилович Таран записаний до складу Васюринського куреня під іменуванням *Нестер Гаврилов* тощо. Через орієнтацію на російські зразки постали й гібридні утворення на кшталт *Кирикъ Пугаєнков* і *Юско Донєнковъ*. Другим щодо вживаності, хоча й менш продуктивним, є суфікс **-ин** (24 приклади): *Стєпанъ Горкушинъ, Трохимъ Колядинъ, Якимъ Кузкин, Юхимъ Миколинъ* і под. Виразне значення посесивності мають також «прозванія» на **-ѣв**, **(-ив)** (13 носіїв): *Андрѣй Арсенѣвъ, Іванъ Дахнѣвъ, Михаило Дѣдивъ, Стєпанъ Сукурѣвъ* тощо. Натомість для РВЗН, як і для інших пам'яток цієї доби, були практично непритаманні власні назви на **-ого**, **-его** (5 прикладів): *Савка Бѣлого, Демко Соломаского, Зѣнецъ Широкого* тощо.

Іменування на зразок *ім'я носія + матронім, ім'я носія + ім'я матері або іншої родички* трапляються винятково рідко. Загалом маємо всього три антрополоксеми з матронімічними формантами: *Васил Одаричъ, Өедор Парасиценко* та *Іванъ Стєшичъ*. «Прозваній», у яких другим компонентом є жіноче ім'я, налічуємо 13: *Хведор Варвара, Гарасимъ Векла, Олєзѣй Маруся, Матѣй Солоха, Василь Өеска* та ін. Поділяємо припущення упорядників РВЗН про те, що подібні прізвищеві назви, ймовірно, мали насмішкувате значення [1, с. 22].

Власне антропонімічних іменувань тричленною побудови в РВЗН налічуємо всього 62 (0,45% від загальної кількості). Їхнім стрижневим компонентом є церковно-християнське ім'я, що за двома винятками (*Швецъ Нудний Васил* і *Таранъ Свѣтлій Игнатъ*) завжди стоїть на першому місці. Найпоширеніший серед них різновид (30 прикладів), окрім особового імені, містить також фразеологічну конструкцію, котра на час фіксації не була лексикалізованою й виражала злу насмішку над іменованим. Пор.: *Іванъ Курячій Вовкъ, Яким Московска Борона, Антонъ Печеньи Рак, Стєпанъ Сомова Смерть, Іванъ Чортов Унукъ* тощо. «Складені прізвища-фразеологізми, – пише І. Сухомлин, – це цілі художньо-емоціональні, часто виразно експресивні портрети-ескізи своїх носіїв. На певному етапі подібні індивідуальні прізвиська могли потрапити до якогось списку, реєстру, опису, і тоді гострий емоціональний відтінок ос. наз. поступово зникав» [11, с. 12].

Дещо менше в пам'ятці представлена антропоформула на зразок *особове ім'я + відапелятивне іменування + відапелятивне іменування* (23 приклади). Своєю чергою, тут переважає модель, другий або третій член якої вказував на колишню професію, посаду або рід занять запорожця (14 прикладів). Пор.: *Якимъ Бѣлий Шинкаръ, Іванъ Голово Чумакъ, Іванъ Коваль Бѣлій, Данило Кравецъ Рябій* та ін. Інші типи тричлених іменувань у РВЗН трапляються винятково рідко. Йдеться про поєднання церковно-календарного імені, відапелятивного й відтопонімного іменувань (у структурі такого «прозванія» третій

компонент може стояти на місці другого) (6 носіїв): *Ододоръ Кислий Калмуский, Семень Кіяниця Швець, Иванъ Мовчанъ Самарский*; поєднання церковно-календарного імені, патроніма й відапелятивного іменування (2 носії): *Иванъ Гузенко Старый, Илко Дмитренко Пѣсменній*, а також поєднання двох особових імен з відапелятивним іменуванням (1 носій): *Грицко Гайда Борис*.

«Тричленні іменування, – доводить М. Худаш, – були покликані до життя, звичайно, потребою ширшої деталізації при документальному визначенні особи. Іноді їх застосовували, коли цього вимагала потреба (випадок наявності двох або більше осіб з однаковим іменем, назвою по батькові чи прізвиському), але, як підтверджують писемні пам'ятки, були вони даниною епосі та традиції» [12, с. 133]. Вищенаведені висновки відомого мовознавця добре ілюструють матеріали аналізованих документів. Наприклад, необхідність докладної ідентифікації таких козаків Пашківського куреня, як *Иванъ Таранъ Музыка* й *Иванъ Таранъ Кравецъ* була зумовлена тим, що разом із ними до курінного реєстру були вписані також *Иванъ Музыка* й *Иванъ Кравецъ* [1, с. 141]. З іншого боку, мотиви присвоювання тричленних іменувань з емоційно-оцінювальним прізвищем-фразеологізмом на зразок *Гордѣй Кативъ Синъ, Илко Мишача Щока, Маџимъ Собачій Синъ* і под. тісно пов'язані зі звичаями та традиціями, котрі побутували в січовому товаристві.

Порівняно з попереднім способом ідентифікації мішані або антропонімічно-апелятивні іменування в РВЗН трапляються досить рідко (113 носіїв, що становить 0, 82% від загальної кількості). Визначальною особливістю цього різновиду є ідентифікація особи за допомогою апелятивних засобів шляхом встановлення її відношення до іншої особи. Перший компонент тут майже завжди представлений церковно-християнським особовим іменем, що доповнює апелятивний опис, і лише двічі замість особового імені вжита прізвищева назва: *Щербина Павловъ родичъ, Шелевейко, хлопець*. Описове іменування *Рудкосчинъ родычъ* узагалі не містить інформації ні про ім'я, ні про прізвисько означуваного запорожця.

Зазвичай у РВЗН застосовують описові іменування, що ідентифікують певну особу, указуючи на її відношення до іншої особи по лінії спорідненості. Апелятивна частина ідентифікаційної формули складається з таких компонентів, як апелятиви *родич, брат, син* або *батько*, що виражають певну лінію спорідненості, а також із ужитої здебільшого у формі посесивної родової назви тієї людини, від якої ця лінія бере початок. Загалом в описових іменуваннях РВЗН переважає не конкретний, а загальний ступінь спорідненості (56 прикладів з іменником *родич*). З іншого боку, слово *брат* у досліджуваному матеріалі трапляється 49 разів, *син* – тричі, а *батько* – лише 1 раз. Компонент, що ідентифікує родича означуваної особи в РВЗН найчастіше одночленний, представлений церковно-календарним іменем або прізвищевою назвою. Пор.: *Грицко Хоминь родичъ, Петро Сахацкого родичъ, Микита Степанов братъ, Стефанъ Кравцѣвъ братъ, Иванъ Бойковъ синъ, Терешко Кухарѣвъ батько*. Двочленна особова назва в апелятивній частині трапляється тричі: *Данило Якыма Игнатовича родичъ, Иванъ Якыма Игнатова родичъ, Мирѣнь Старечой Головы родичъ*. Єдиний раз у досліджуваних документах маємо справу з визначенням особи по конкретній лінії свояцтва: *Терешко Окарин сват*.

Один козак Самарської паланки, котрий потрапив на Запоріжжя у 1754–1756 рр. і вчасно не був вписаний до реєстру Поповичівського куреня, отримав характеристику, пов'язану з його соціальним статусом на Січі – *Шелевейко, хлопець*. Як відомо, у XVIII ст. джурами, молодиками, хлоп'ятами або хлопцями називали тих козаків, які працювали в зимівниках або на рибних промислах у заможних запорожців. У реєстрі Васюринського куреня фіксуємо цікавий випадок, коли описовий елемент пов'язує антропонімічно-апелятивне іменування з попереднім, пор.: *Улас Дудникъ, Тарас, брат его*. Один раз у пам'ятці трапляється двочленне іменування з особовим іменем, ускладнене описовим елементом: *Иванъ Сукуръ Губинъ родычъ*. Двічі представлена модель, яку застосовували для розрізнення різних людей з однаковими іменами та прізвищевими назвами: *Грицко Бурдюг, Грицко Бурдюг же; Кондрат Чумак, Кондратъ Чумакъ же*.

І, нарешті, у РВЗН зафіксовано один випадок ідентифікації особи за допомогою апелятивного іменування *Коваль*, що могло вказувати на професію носія.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, виконаний аналіз свідчить, що на середину XVIII ст. у середовищі запорозького козацтва ще не діяли загальноприйняті правила ідентифікації особи. Матеріали РВЗН фіксують структурно різні способи іменувань, нестабільні щодо використання. Але, незважаючи на вплив народно-побутової традиції й відсутність загальних стандартів, у пам'ятці все ж таки чітко простежуємо тенденцію до витіснення двочленими власне антропонімічними іменуваннями всіх інших типів і моделей. Конкретним свідченням антропонімічної уніфікації є, зокрема, різке зменшення порівняно з попереднім століттям чисельності одночлених власне антропонімічних іменувань і антропонімічно-апелятивних іменувань. Якщо в Реєстрі Війська Запорозького 1649 року вони становили відповідно 2,25% і 2,32% [8, с. 506–507], то у РВЗН – уже 0,13% і 0,82%. Окрім того, під впливом юридичної практики зі сторінок РВЗН за єдиним винятком зникли власне апелятивні іменування.

Список використаної літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів. 1734–1775 / ред. кол. П. С. Сохань та ін. – К. : Держ. комітет архівів України, ЦДІА України, НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2008. – Т. 5: Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / Л. З. Гісцова (ст. упоряд. тому), І. Л. Бутич (наук. ред.). – 528 с.
2. Гринченко Б. Д. Словарь украинского языка / Б. Д. Гринченко. – Берлін : ДВУ, 1925. – 16, 2178 с.
3. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
4. Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови / Й. О. Дзензелівський. – К. : Наук. думка, 1984. – 308 с.
5. Ільченко І. І. Антропонімія Нижньої Наддніпрянщини в її історичному розвитку (Надвеликолузький район) / І. І. Ільченко // Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Дніпропетровськ, 2003. – 18 с.
6. Ковалик І. І. Питання іменникового словотвору східнослов'янських мов / І. І. Ковалик // Питання українського мовознавства / під ред. І. З. Петличного. – Львів : ЛДУ, 1957. – Кн. 2. – С. 28–55.
7. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах / С. М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород: УДУ, 1999. – 248 с.
8. Осташ Р. І. Ідентифікація особи в Реєстрі / Р. І. Осташ // Реєстр Війська Запорозького 1649 року [голов. упоряд. О. В. Тодійчук]. – К. : Наук. думка, 1995. – С. 505–512.
9. Осташ Р. І. Тюркські елементи в українській антропонімії / Р. І. Осташ // Українська історична та діалектна лексика / відп. ред. Л. М. Полюга. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 124–137.
10. Словник української мови / гол. редкол. І. К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – 780 с.
11. Сухомлин І. Д. Питання становлення структури особових власних назв на основі народної антропонімічної системи української мови (За матеріалами пам'яток XIV–XVII ст.) // Українська лексика / відп. ред. В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1973. – С. 3–19.
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.

References

1. *The archive of Kish New Zaporozhian Sich: The corps of documents. 1734–1775* (2008). Kyiv: Derzh. komitet arkhiviv Ukrainy, TsDIA Ukrainy, NAN Ukrainy, In-t ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. Vol. 5. *Register of the Zaporozhian Army Lower 1756* (in Ukr.)
2. Grinchenko, B. D. (1925). *Dictionary of the Ukrainian language*. Berlin: DVU (in Ukr.)
3. Humetska, L. L. (1958). *Essay on the word-making system of the Ukrainian actuary language of the XIV–XV centuries*, K. : Vyd-vo AN URSR (in Ukr.)
4. Dzendzelivskiy, I. O. (1984). *A program for the collection of materials for the lexical atlas of the Ukrainian language*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
5. Ilchenko, I. I. (2003). *Anthronymy of the Lower Dnieper in its historical development (Nadvlykoluzky district). Author's abstract. Dis ... cand. filol. sciences: 10.02.01. Dnipropetrovsk* (in Ukr.)
6. Kovalyk, I. I. (1957). Question of the noun word-formation of the East Slavic languages. *Pytannia ukrainskoho movoznavstva (Problems of Ukrainian Linguistics)*. Lviv: LDU (in Ukr.)
7. Medvid-Pakhomova, S. M. (1999). *Evolution of anthroponymic formulas in Slavic languages*. Uzhhorod: UDU (in Ukr.)
8. Ostash, R. I. (1995). *Identification of the person in the Register*. In Register of the Zaporozhian Army 1649. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

9. Ostash, R. I. (1985). *Turkish elements in Ukrainian anthroponymy*. In Ukrainian historical and dialectal vocabulary. Kyiv: Nauk. Dumka (in Ukr.)
10. *Dictionary of the Ukrainian language*. (1970). hol. redkol. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1 (in Ukr.)
11. Sukhomlyn, I. D. (1973). *The question of the formation of the structure of personal own names on the basis of the people's anthroponymic system of the Ukrainian language (According to the materials of the monuments of the XIV–XVII centuries.)*. In Ukrainian vocabulary. Dnipropetrovsk: DDU (in Ukr.)
12. Khudash, M. L. (1977). *From the history of Ukrainian anthroponymy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

DZYRA Ivan Yaroslavovich,

candidate of philological sciences, doctor of the historical sciences, professor; professor of the department of the professional education in the sphere of the technologies and design of the Kyiv National University of Technologies and Design

e-mail: dzyraivan@ukr.net

THE PERSON'S IDENTIFICATION IN THE 1756 REGISTER OF THE ZAPOROZHIAN HOST

Abstract. Introduction. *The complex study of the anthroponymical system of Zaporozhian Cossacks of the XVIII cen. is impossible without research of the administrative and every day person's identification on Zaporozhian Sich.*

The purpose. *The peculiarities of the person's identification in the environment of Zaporozhian Cossacks at the middle of the XVIII cen. are analysed in the article on the material of the 1756 Register of the Zaporozhian Host (together with supplements contains 13844 denominations of Cossacks). The author investigated varieties, types and models of the official denominations, the frequency of their usage and defined the main tendencies of their using in the Zaporozhian Sich's office work too.*

Main results of the research. *The typical trait of anthroponymical system of Zaporozhian Cossacks of the XVIII cen. is domination of the type of the name of the bearer + nickname, which was conditioned by peculiarities of origin and functioning of family names on Zaporizhya. The second by volume the type (2676 bearers, 19,33% general quantity) composes modes of identifications, where the second article indicated to the profession, trade, line, provenance or ethnic parentage of the person. Comparatively considerable percent is presented by the type of the name of the bearer + patronym, the name of the bearer + father's name or another ancestor's name called, in which prevails the family names with patronymic formant -енко (799 examples, 5,77% general quantity). The properly anthroponymical denominations of trinomial construction in the Register number only 62 (0,45% general quantity).*

Scientific novelty of research results. *In the article the peculiarities of the administrative person's identification in the 1756 Register of the Zaporozhian Host is presented for the first time. On the basis of implemented analysis one can affirm that in the middle of the XVIII cen. in Zaporzhya did not operate the conventional rules of the person's identification yet.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *The Register's materials fix different in structural respect the ways of denominations, which are characterized by instability of application. But in spite of influence of the folk-domestic tradition and absence of general standards, in the monument still clearly trace the tendency to exclusion by binomial properly anthroponymical denominations, which involves 98,6% general quantity, all other types and models. By the concrete evidence of the anthroponymical unification is, in particular, the sharp reduction comparatively with the previous century the quantity monomial the properly anthroponymical denominations, as well as anthroponymical appellative denominations, which in the monument makes up accordingly 0,13% and 0,82%. Besides, under the influence of the juridical practice the properly appellative denominations disappeared from Register's pages with one exception.*

Key words: *anthroponym, family name, person's identification, register.*

Надійшла до редакції 1.09.17
Прийнято до друку 12.10.17